

La traducción suletina de la bula *Ineffabilis* por Intxauspe

ENDRIKE KNÖRR

(UPV, Vitoria)

"...und es ist besser zu tun als zu reden."

Goethe, *Italienische Reise*.

Koldo Mitxelena egile eta eragileari.

Presentamos aquí la traducción de la bula *Ineffabilis Deus* por el canónigo Intxauspe, según el texto del Archivo de la Diputación de Navarra, procedente de los manuscritos del Príncipe Bonaparte¹.

Como se sabe, de la Carta Apostólica de Pío IX, promulgada en diciembre de 1854, el abate Sire (1826-1917), director del Seminario de Saint-Sulpice de París, impulsó a partir de 1860, con la ayuda del obispo Lavigerie, traducciones a lenguas y dialectos de todo el mundo, para ofrecérselas al Pontífice². Por lo que respecta a la lengua vasca, Uriarte hizo la traducción al dialecto guipuzcoano, al vizcaino de Lau-dio, al vizcaino de Markina, las tres publicadas³, más otra al navarro, cuyo texto desconocemos⁴; Jauretxe es autor de la versión labortana, *Gutun Apostolikoa...*, Baiona 1864 (Vinson n° 338, Collins n° 1215), debiéndose a Emmanuel Intxauspe esta traducción suletina que ahora sale a la luz por vez primera.

Intxauspe (1816-1902) era la persona destinada para llevar a cabo esta versión. Además de ser un buen conocedor del euskara (recuérdese su renombrado libro *Le verbe basque*, de 1858, y su estrecha colaboración con Bonaparte), pertenecía a la compañía de Saint-Sulpice, y compartía con Sire la misma proclividad al culto mariano,

(1) *Bulle Ineffabilis pour la définition dogmatique de l'Immaculée Conception de la Très-Sainte Vierge Marie, Mère de Dieu, traduite en basque de Soule par Emmanuel Inchauspe, chanoine de la Cathédrale de Bayonne*, ADN, ms. B-79. Puede verse ahora la reciente edición del *Catálogo de los manuscritos reunidos por el Príncipe Luis-Luciano Bonaparte que se hallan en el País Vasco, con un índice de nombres de personas, lugares, lenguas y dialectos, y un catálogo de publicaciones hechas por el mismo de algunos de los manuscritos, o referentes a ellos, que se hallan en las principales Bibliotecas del País Vasco*, de Carlos González Echegaray, corregido y aumentado por José Antonio Arana, Bilbao, Euskaltzaindia, 1989.

(2) Para más información sobre esta empresa remitimos a nuestro artículo "La Bula Ineffabilis en vizcaino por Uriarte (1864)", *Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo*, La Laguna 1986, I, pp. 351-386.

(3) La traducción al guipuzcoano, en *Euskal-Erria* XIII (1885), pp. 503 y ss.; la alavesa y la vizcaina en sendos trabajos del autor de estas líneas en *Homenaje a Pierre Lafitte*, Bilbao 1983, pp. 279 y ss., y la miscelánea a Juan Régulo, citada en la nota anterior, respectivamente.

(4) Aunque hasta el momento no haya aparecido copia del texto navarro, indudablemente esta versión se hizo. Vide E. Knörr, "La Bula Ineffabilis al vizcaino por Uriarte (1864)", nota 5.

significándose en la promoción de estas prácticas —muchos años después, en 1894, Intxauspe publicaría el libro *Maria Birjinaren hilabetia*⁵—. Por otro lado, gozaba de la confianza del obispo Lacroix, otro ex saint-sulpicista (se dejaba de pertenecer a la compañía al acceder al episcopado), quien le había nombrado canónigo honorario en 1855 y le nombraría titular en 1863.

Es importante señalar que se trata de un texto suletino muy labortanizado. Sin duda, el tono general corresponde al dialecto de Zuberoa (y más concretamente de la Baja Zuberoa), presentándose a cada paso palabras y formas típicas del suletino (*üitzüli, Gajetarik, gainen*, etc.), pero junto a ello vemos, por ejemplo, el comitativo en *-kin*, mantenimiento de hiatos *-ua-*, *-ue-*, salvo en el verbo auxiliar (*phozoatua, saintuetan*, no *phozoatia* ni *saintietan*) o formas como *esperantzza* (no *-txa*).

Llama también la atención la completa ausencia de notación diferencial para lo que hoy escribimos *u* / *ü*, y que antes en el suletino, y en el mismo *Le verbe basque*, se representaba *ou* / *u*. Esto es más extraño teniendo en cuenta que una advertencia, la única, del manuscrito reza así: “L'u se prononce toujours *ou*, le *g* toujours dur”, en contradicción absoluta, por lo que respecta a la primera indicación, con aquella práctica. Si en este texto *u* había de pronunciarse *ou*, ¿por qué no se señaló la necesaria distinción para *ü*? No damos con una explicación satisfactoria. E insatisfactorio sería pensar en un error del calígrafo que copió este texto. El calígrafo, en todo caso, es sólo responsable de algunas faltas e inconsecuencias como las que indicamos.

No podemos extendernos en aspectos como el purismo en el vocabulario, aquí tan evidente, y que es tan conocido en el autor, lo mismo que en su amigo y contemporáneo Maurice Harriet. Puede verse este aspecto en una carta a Bonaparte, *Euskera* 2 (1957) 175-176. Naturalmente, Intxauspe tenía aquí un campo muy favorable, puesto que una Bula papal no es un texto para ser leído por los fieles. En el léxico que se adjunta puede comprobarse esto. Añadamos que no pocas palabras, y sin duda no todas de invención de Intxauspe, no se encuentran en diccionario alguno, confirmándose el dicho de Lafitte, que en la canción *Iruñeko ferietan* contó dieciséis palabras no registradas en los diccionarios vascos.

En nuestra edición hemos respetado, el tenor literal del manuscrito, adaptando al uso actual sólo algunas mayúsculas y minúsculas y separación de palabras.

Texto de la Bula

[1] Gure Jaun Pio / Jinkoaren helturaz / izen hortako IXn Aita-Saintuaren / Gutthun Apostolikoa / sinhetsi behar diren egietan ezarteko / Birjina Jinkoaren Amaren konzebizioe thonagabea.

Ezinaiphatu Jinkoak, zuñen bideak baitira urrikaltarzuna eta egia, zuñen nahia ahalosoa, eta zuñen zuhurtarzuna hedatzen baita bazterretik bazterrera borthizki, oro dutialarik adelatzen ezteki; nula bethidanik aitzinikhusi baitzian gizonkente guzieren erorte hanitz deithoregarria Adamen gaintiegitetik heltu behartziana, eta misterio mentez gordean hitzartu baitzian bere huntartzunezko lehen egintzaren, Verbo-

(5) Véase Luis Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao 1961, pp. 174 y ss., y Roland Moreau, *Histoire de l'âme basque*, Burdeos 1960, pp. 478-479.

ren gizonegiteaz, era estaliago batez osotzea, amorekatik bere chede urrikalkorraren kuntre gizona, debru gaistoaren aitzipeaz hutsetara egotchirik, gal ledin, eta lehen Adamian eroriko zena, bigerrenian dohatsukiago eraikirik izan ledin; hastetik eta menten aitzinetik bere Seme Bakhoitzari haitatu eta adelatu zian Ama bat, zuñtarik aragistaturik sorthuren baitzen orduen bethadura dohatsuan; eta hain zian orotan gainti maithatu, nun hartan batian ororen gozokienik haren gogo phausatu baitzen. Hartakoz hura hanitzez Ainguru guziak eta saintuak oro beno betheago zian bere Jinkotarzunaren tresoretik elkhi zutian dohain guzien gaintiduraz, hala nun bekhatuaren thona orotarik bethi zelarik osoki chahu, eta oro eder eta narriogabe, halako chahutarzunezko eta saintutarzunezko bethedura berekin ekhar lezan, nun handiagorik Jinkoaz kampo ihula asma ez baitaite, eta hartara Jinkoaz besterik ihor gogoaz hel ez baitadi. Eta eskierki sori zen ezinago saintutarzun osoenaren leifhuruez bethi argiturik ager ledin, eta sortzapeneko hutsaren thonatik arras chahu begiraturik, garhaite osoena suge zaharraren-gañen ukhen lezan Ama dohagarri harek, zuñi Jinko Aitak eman nahi ukhen baiteio bere seme bakhoitza, bere baithan bere bardin sorthua bera bezala maite duana, izateko hura berbera batetan Jinko Aitaren eta Birjinaren Seme; eta zuñ Semeak berak haitatu baitu bere Ama egiazkotzat; eta zuñtarik Espiritu Saintuak nahi ukhen baitu, konzebiturik izan ledin eta sor ledin Verboa zuñtarik bera jalkhitzen baita.

Birjina aiphagarriaren sorzarozko chahutarzun hori, haren Saintutarzun miragarriarekin eta Jinko-Amaren goratarzun handiarekin osoki hertsirik⁶, Eliza katolikoak, zuñ Espiritu Saintuaz bethi erakatsirik, egiaren / [2] habea baita eta zinkaya, Jinkoaganik ukhen jakitate bat bezala eta zelutiko erakaspenen artean khuntaturik bezala, hanitz eta hanitz bidez eta egitate ikhugarrienez bethi egunetik egunera hobeki aguertzen, erakusten eta hazten ari izan da. Ezi erakaspén hori lehenlehen demboretarik etchekia, eta sinhestedunen bihotzetan barna lanthatua, eta Aphezku-pu sakratuen harduraz eta artaz mundu katolikoan miragarriki hedatua, Elizak berak ezinago ageriki ezagutzera eman du, nuiz ere Birjina haren konzebizioea sinhesteduner publikoki aithortzera eta ohoratzera dudatu gabe eskentu baitu. Egitate nabarigarri horrez Birjina haren konzebizioea berhezi miragarri, eta beste gizonen hastapenatarik guziz bestelako, eta osoki chahu eta ohoragarri dela erakutsi du, eztianaz geroz Elizak saintuentako baizik bestarik egiten. Hartakoz ere hasterik ukhen ezian zuhurtarzunaz mintzatzeko eta haren bethiereko sorzaroreen erakusteko Guthun Saintuek zebatten dutien berber hitzak hartzen ohi dutu Elizak bere ofizioetan eta zeremonia saintuetan, eta eretchekitzen dutu Birjinaren hatsarrer, zuñ izan baitira detse batetan eta berian jinko-zuhurtarzunaren gizoneguitearekin zerraturik.

Nahi-bada horik oro sinhestedunaz orotan unharturic diren, eta erakusten dien zer suhalamarekin Birjinaren konzebizioe thonagabe horren erakasteari jarraiki izan den Erromako Eliza bera, zuñ baita Eliza guzien Ama eta buruzaguisa; haregatik Eliza haren egitate ederrek merezi die berheziki aiphaturik izatea, zeren den haren gehientarzunga eta nausigoa hañ handia, delakoz ere egia eta batarzun katolikoaren bilgunea, hartan baita bakharrik orbaingabe begiratu egiazko erreljioea, eta hartarik fedearen erakaspénak beste Eliza guziek hartu behar baitutie. Holatan Erromako

(6) s escrita sobre z.

Elizak deus eztu bihotzianago ukhen, zuña helpide gogagarrienez Birjinaren konzebizioe thonagabearen, eta haren ohoratzearen eta erakastearen ibenitzea, gerizatzea eta nausieraztea. Hori ageriki eta goratik aihortzen eta erakusten die gure Aitzineko Erromako Apezkupu gehienen hainbeste egitate handiek; hayer, Apostolien gehienaren presunan, Jesu-Krist gure jaunak bere jinkotarzunaren meneaz, eman ukhen baitu gaingaineko arta eta photerea, achurien eta ardien bazkatzeko, anayen azkartzeko, eta Eliza guziaren zaintzeko eta gobernatzeko.

Ainikere gure Aitzinekoek boztario handiekin, bere mene Apostolikoaz, konzebizioearen besta Erromako Elizan ezari die, eta goratu, eta dohaintu die ofizio berhezi batez eta meza berhezi batez, zuñetan seguratu baita ezinago garbiki haren sorzarozko thonatik begiraturik izateko dohain berhezia; eta ohoratze hori ibeni ondoan, ahal oroz handitu eta hedatu die, bada induljentzia emaitzez, bada haizutzez hirier, herrier eta erresumer Jinko-Amaren patrutako [3] / hartzea, konzebizioe thonagabearen izenian; bada ere laidorio eginez komentu, ospitale, althare eta Eliza eraiki diener konzebizioe thonagabearen izenian, edo zinaren pean hitzeman dienez Jinko-Amaren hozitze chahua bere indar oroz gerizatuko diela. Geroago zinez boztu dira manhatzez Birjinaren konzebizioearen besta Eliza guziak etchekiko diala, haren sortzeko bestaren ber heñian; eta konzebizioearen besta hori zortzierrenarekin eginen diala Eliza guziak, eta guziek besta manhatu bezala edukiko diela, eta oficio pontifical izanen dela urthe oroz Birjinaren Konzebizioe egunian, gure Eliza Libेरiano Patriarkalian. Eta gudiziatzen baitzien fededunen gogoetan bethi barnago sartzea Jinko-Amaren konzebizioe chahuaren sinheste horren, eta hayen debozioearen azkartzea Birjinaren ohoratzeko bekhatu gabe konzebiturik bezala, atsehartu die gogotik baimenaren emaitzez, Lauretako letanietan, baita mezako prefazioan ere, ospa ledin Mariaren konzebizioe thonagabea, eta holatan sinhesteke leguea, othoitzeko legueak ezar lezan. Guk arren gure Aitzineko handien urhatser jarraikiten girelaric, lehenik hayek hain debotki eta zuhurki⁷ egin dutienak unhesten eta hartzen dutugu; bena haboro, Sixte IVn konstituzioea eztugularik ahazten, ofizio berhezi bati konzebizioe thonagabearentako gure menearen indarra eman deiogu, eta haren egartea Eliza guziari ezinago gogo hunez haizu egin dugu.

Bena othian, Elizak egiten dutian ohoreak eretchekitzen baitira ezinago hersiki bere chedeari eta ez paitauzke indardun eta zin, chede hura dudazco bada, hartakoz Gure Aitzineko Erromako Apezkupu handiek bere ahal oroz konzebizioearen ohorea hedatu nahiz, bai gaizaren eta bai haren arpheztearen erakasten eta sarerazten arduraki ari izan dira. Ezikere klarki eta ageriki erakaxi die Birjinaren konzebizioearen besta dela egiten; eta gezurri bezala eta Elizaren gogoaren kontreko bezala irachi die zumbaiten ustekeria, zuñek asmatu eta erran baitie, eztela konzebizioe bera ohoratzen bena bai chahatzea edo santifikatzea. Eta eztie uste ukhen eztikiago ari behar ziela beste batzuekin, zuñek, Birjinaren konzebizioe thonagabearen erakaspeneren khordokerazteko, asmatu arte bat konzebitzearen lehen eta ondoko menian, erraiten baitzien egiaz konzebizioearen besta egiten zela, bena ez lehenlehen menekoa eta ordukoa. Ainikere gure Aitzineko hayek bere eginbide bezala hartu die sustengatzea eta etchekitea Birjina guziz dohatsuaren Konzebizioearen besta eta Kon-

(7) z escrita sobre s.

zebizioea bera lehenlehen meneko dela ohoratzen. Hortik Alexandre VIIIn gure Aitzinetikoaren hitz osoki erabakigarriak, zuñtzaz Elizaren egiazko gogoia agertu baitu, erraitez: "Egiazki zaharra da khoristièn artean Ama Birjina Maria guziz dohatsuaren eretzeko ustekeria debota: haren arima, egin den eta [4] khorphitzialat /ichuririk izan den lehen ordutik, izan dela. Jinkoaren grazia eta dohain berhezi batez, Jesu-Krist haren seme gizonen Arreteroslearen merezimentientatik, sorzarozko bekhatuaren thonatik chahu begiraturik, zaharra da ustekeria horren arauetz ospe handiekin haren konzebizioearen bestaren edukitea eta jeitzea".

Ainikere orotan gainti zinez etchekei izan dira gure Aitzintarrak, arta, su eta ernedura handienarekin, Jinko-Amaren Konzebizioariaren erakaspena chahu eta oso begira ledin. Hartakoz zerezik eztièn igurtzi erakaspèn hori ihula ere eledin izan ihurtzaz, ez gaizki aiphaturik ez nausaturik; aitzinago joanik, hitz garbienez, eta hanitz aldiz erran die, Birjinaren konzebizioea thonagabe delako dugun sinhestea, Elizaren gogoaren arauko dela eta hartako eduki behar diela, zahar dela, orotan gutiz bait hedatua dela; hori Eliza Erromanoak etchekei eta gerizatu nahi ukhen diala, eta baitexi diela izan ledin ofizio saintuetan, eta biltzarretako othoitzetan goraiaphaturik. Eta horik ez askiexirik, Birjinaren konzebizioe thonagaberen erakaspèna chahu egon ledin nahiz, erakaspèn horren kuntreko ustekeriaren, agerian edo gordean etchekitzea garrazki debekatu die, eta borthizki ere hanitzetan jo nahi ukhen die. Ardura egin aiphamen garbi horik ez litian indargabe egon eman zeien zinkarria. Horik oro gure aiphatu Aitcintar⁸ Alexandre VIIe hirtz hiretan⁹ zerratu dutu:

"Gogoemanik, Eliza Santa Erromanoack [sic] Maria bethi Birjina chahu chahua-
ren konzebizioeko besta osperekin bethi jeitzen diala, eta aspaldian ofizio berhezi eta berebereko bat adelatu diala, Sixto IVE¹⁰ gure Aitzintarrak orduan eman zian manu debot eta aiphagarriaren arauera; eta nahiz indar eman debozione onhexgarri horri, eta Eliza Erromanoan ezariz geroz nehoiz aldatu ezten bestari eta ohoriari; Erromako Aphezukupu gure Aitcintarrek bezala, nahiz eduki eta hazi, Birjina guziz dohatsuaren, Espiritu Saintuaren grazia lehenturik, sorzarozko bekhaturik begiratuaren ohoratzea, eta Jesu-Kristen arthaldean gogoaren batarzuna bakearekin begiratu beharrez, aiherkunte eta aharrak ithorik eta gaitzibideak bazterturik izentatu Aphezkupuek bere Elizetako kapituluekin, eta Filippe Erreguiak bere Erresumekin egin deikuyen errekeritze eta othoiengatziz¹¹; Erromako Aphez-Gehien Gure Aitzintarrek, eta berheziki Sixto IVk, Paule Vk, eta Gregori XVk, eman dutien konstituzione eta dekretak, gogokunde hunen althe, Maria Birjinaren Arima, dentu denetik eta khorphitzari ichuri, Espiritu Saintuaren graziaz dohainturik izan dela, eta sorzarozko bekhatutik beguiraturik; eta ber Birjina Jinko-Amaren konzebizioearen ohoratze-ko, ustekeria debot horren arauera, ezaririk izan diren besta eta gurtheraren althe emanak, arraberritzen dutugu, [5] eta Konstituzione / hayetan ekharririk diren eskumeku eta phenen pean begira ditian manhatzen dugu".

"Eta gehiago, nurk ere aiphatu konstituzione eta dekretak argudiatu nahi bailutuke, ustekeria horren eta horren arauera ezari den bestaren eta gurtheraren galeraztekotan; edo sinheste, besta eta ohore horik, berriz debadiotara ekhartèn badutu; edo hoyen kuntre chuchenka edo zeiharka, edo zernahi estakuruz, bada fedezko egietan

(8) -c- sic.

(9) Sic por VIIIn hitz horietan.

(10) Sic por -VIIn.

(11) Sic por -c.

ezar datekianez ikhusteko, bada Guthun Saintuen edo Elizako Aita Saintuen eta Erakosten ikhertzekotan eta argudiatzekotan, eta beste zer-nahi estakuruz edo gerthuz, izkiribuz edo mihiz erraitera, pheredikatzaera, hizkatzaera, gudukatzaera atrebi ditian, hayen kuntre zerbait aiphatuz edo baituz, edo hayen kuntre argiduri ekharriz eta hurak irachi gabe utziz, edo zer-nahi den araz mintzatze; Sixto IV garrenaren konstituzionetan diren phenak eta eskumukuac daudela, zuñen pean izan ditian nahi beitu gu eta gure guthun hunez ezarten baitugu; eta haboro pheredikatzaera, bilkhuretan irakurtera, edo erakastera eta argudiatzaera haizu izatetik; baieta haitu egitetan botz emaitetik eta ukheitetik nahi dugu gabetuak izan ditian bere eginaz, beste erraiterik gabe; eta ere pheredikatze, bilkhuretan irakurteko, erakaste eta argudiatze, bethikoz gaitarzun gabe izan ditian nahi dugu, bere eginaz eta beste erraiterik gabe; eta phena hoyetarik gutzaz eta gure ondoko Erromako Apez handiez baizik nahi dugu ezititan izan ahal soltaturik edo egaririk; eta ere gure ondoko Erromako Apez handien olez ekharririk izanen diren beste phenen pean izan ditian nahi dugu, eta ezarten dutugu guthun hoyetzaz berritzen dutugularik Paule Vn eta Gregori XVn gorago aiphatu konstituzione edo dekretak.

“Eta Guthunak, zuñtan erran den sinhestia, haren arauko besta eta gurthera khorokatzen baitira; edo zuñtan hayen kuntre, zernahi antzora, erran dugun bezala, zerbait izkiribatzen baita edo irakurten; edo hayen kuntreko hitz, pherediku, elheka edo debadio baitauke: diren Paule Vn lehen aiphatuaren dekretaren ondotik eginak, edo gero zernahi antzora eginen, debekatzen dutugu, liburu debekatuen erakasgian ekharririk diren phena eta eskumakuen¹² pean; eta den-denaz beste erraiterik gabe osoki debekatutsat¹³ harturik izan ditian nahi dugu eta manhatzen dugu”.

Orok badakie zer su handirekin, Birjina Jinko-Amarenk konzebizione thonagabearen erakapen hau, Erreligioneko Ordre handienez, theolojiako eskola omentsuenez, eta jinkozko gaizetan Dotor jakintsuenez, izan den erakatsirik, zinturic eta gudukaturic. Guziek bardin, badakie zunbat antsiata<n> izan diren Apezkupu Saintuak Elizagizonen Bilkhuretan beretan goratik eta ageriz aithortzera, Birjina Maria Jinkoaren Ama / [6] Santa, Jesu-Krist Arreroslearen merezimentu aitzinikusien indarrez, eztela behinere sorzarozko bekhatuaren pean izan, bena osoki begiraturik izan dela sorzarozko thonatik, eta holatan arrerosirik izan dela handizkiagora. Gogomen hoyer juntatzen da han orotako sendorrena eta handiena, Tridenteko Konzilioak, zuñek Guthun Sakratuen, Aita Saintuen eta Konzilio edo biltzarre unhexienen erranen arau arpeztu eta erabaki baitu, guizon guziak sortzen direla sorzarozko hutsaz khosaturik, hargatik goratik oihutu du, ez zela haren chedan, erabakite hartan eta erraite haren hedadura orotarazkoan, zerratzea Birjina Maria Jinkoaren Ama dohatsua eta thonagabea. Baita erraite hortzaz, Tridenteko Aitek, Birjina guziz dohatsu hura sorzarozko thonatik chahu izan dela, orduko gora beherer eta demborer so eguinik, aski ezagutzera emaiten ziên¹⁴; eta ageriki erakusten zien etzaitekiala, ez Guthun Sakratuetarik, ez zaharren erranetarik, ez Aitên izkiribuetarik deus athera Birjinaren dohain handi eta berhezi hau ihula gezurta ahal dezakenik.

Ainikere Birjina guziz dohatsuaren thonagabezko konzebizionearen erakapen hau, bethi gehiago Elizaren sinheste errespetagarriaz, haren erranaz, arduraz, jakite-riaz eta zuhurgoaz hain ageriki churituua, baitua eta zintua eta mundu Khiristi orota-

(12) Sic por *eskomukuen*.(13) Sic por *-tzat*.

(14) Sic.

ko populu eta herri guzietara hedatua izan dela bethiz gueroz Elizan zaharretarik ukhenik bezala, eta Jinkoak erakatsia delako signalez markaturik, jakile dira eta azkarki aihortzen die ekhijalkialdeko, eta itzalaldeko Elizarren[sic] orhitzarre zahar eta omenezkoek. Ezi Jesu-Kristen Elizak, hari gomendatu egien begirari eta menderari erneak, hayetan behinere eztu deus aldatzen, deus gutitzen, deus emendatzen; bena albiriste handirekin, zaharren erranak fidelki eta zuhurki ikhertzen dutialarik, aurkitzen badu erakaspén zunbait lehen tipiltceko egonak eta Aiten sinhesteak, erriñak, hurak tipiltzen dutu eta leintzen, zelutik jauxi egia zahar hek hardezen itchura, argia eta berheztarzuna, bena begiratzen dielarik bere osodura, bethedura, beregoa, handi ditian choilki bere kentean, erran nahi beita ber egia aihoañ, ber oldean, ber erranian.

Bada Aita Saintuek eta Elizako Izkiribazalek, zelutikako hitzez argiturik, deusez az ezie lehendanik artha haboro hartu, guthun saintuen tipiltzeko, egien etchekitzeko eta fededunen argitzeko eguin dutien liburuetan, zuña Birjinaren gaingaineko saintutartzunaren, handigoaren eta bekhatusko thona orotarik haren chahutartzun osoaren, baita gizonkentearen etsai beltzetik haren garhaitze loriosaren ederki eta hanitz gizaz¹⁵ erakasteaz eta goraiphazteaz. Hortakoz erantzuten dutienian hitzak zuñtzaz Jinkoak agintuz munduaren hastetik bere hontartzunean / gizonkentearen [7] adelatu sendogarriak, zapatu baitzian suge inganazalearen goigura, eta miragarriki gure esperantza eraiki erran zianian: *"Etsaigoak ezariko ditiañ hire eta emaztearen artean, hire kastaren eta haren kastaren artean"*, erakatsi die Jinkoaren aiphamen hortzaz klarki eta ageriki aitzinerakutsirik izan dela gizonkentearen artherosle urrikalsua, zuñ baita Jesu-Krist, Jinkoaren seme bakhirtza¹⁶, eta erhikaturik Maria Birjina haren Ama guziz dohatsua, eta ber demboran debruaren kontreko hayen bien exaigoak izan direla klarki markaturik. Arren halanula, Jesu Kristek Jinkoaren eta gizonen arartekariak, gizontartzuna harturik, ezestatu baitu gure kuntre ekharririk zen erabakia, eta khurutchean trionfanki itzatu; ber guisan Birjina guziz saintak, lotkarri hersienaz eta ezinsoltatuaz harekin bat eginik, eta hartzaz bethiereko guduka suge phozoatiari etchekiten deyolarik eta osoki goitzen dialarik, buria bere huñ thonagabeaz zaphatzen deyo.

Birjinaren garhaite handi eta berhezi hori, eta haren gaingaineko inozentzia, chahutartzuna eta saintutartzuna; bekhatusko thona orotarik haren garbitartzuna; zelutic ukhen dutian gracia berthute eta dohain berhezi ororen bethedura eta handitartzun ezinaiphatua ber Aitek ikhusi die bada Noeren Arka hartan; zuñ Jinkoaren manuz eginic, mundu guziaren hondatze generalian, bera oso eta gaitzgabe egon baitzen; bada zurubu hartan, zuñ ikhusi baitzian Jakobek lurretik zelura heltzen, zuñien mailletan Jinkoaren Ainguriak igaiten eta jausten baitziren, eta zuñien thiniari baitzagokan Jaun-goikoa <, > bada khaparondo hartan, zuñ gune Saintu batian Moïsak ikhusi baitzian ald'orotarik erratzen eta su-gar karrasken artean batere ez histen eta ez den damu tchipiena hartzen, bena ikhusgarriki ostotzen eta lilitzen; bada etsayez ezingoithu torre hartan, zuñ unguraturik baita mila barandaz eta azkarren armadura guziaz; bada baratze zerratu hartan, zuñ ezin baitaite ideki, eta ez irabaz etsaien inganio aitzipetsuez; bada Jinkoaren templo amiragarri hartan, zuñ zeluko argiez izarniaturik, betherik baita Jinkoaren loriaz; eta beste holako hanitz uduritarzunetan

(15) Sic por *-saz*.(16) Sic por *bakhoitza*.

zuñtzaz Jingo-Amaren dongoa-gora, haren chahutarzun thonagabea, eta itzalik behinere ukhen ezian saintutarzuna, ageriki erakutsirik izan direla baitiote Elizako Aitek.

Zeluko dohainen hunantz horren eta Jesusez amatu den Birjinaren sorzarozko chahutarzunaren arphezteko, ber Aitek, Profeten hitzak harturik, ospatzen die Birjina aipharri hura deitzen dielarik: urzo churia, Jerusaleme saintua, Jinkoaren Jargia gora, saintutarzunaren arkha eta etchea zuhu<r>tarzun bethierekoak eraiki diana; Erregiña siratsez unguratua / eta bere Maitearen gainen bermatua, Jaun-goikoaren ahotik [8] osoki perfekt jalkhi dena; ederra eta Jinkoak guziz maithatua, eta behinere thona baten herechaz theyuturik izan eztena. Baita ber Aitek eta Elizako Izkiribazalek, gogoan igaraiten zienian, Birjina guziz dohxua, Ainguru Gabrielelek Jinkoaren amagoako donkide ezinago goraz argudiatu zionian, Jinkoaren beraren izenian eta haren manuz *Grazia*z *bethea* deithu ziala; erakatsi die gurthera berhezi eta ospetsu ja-goiti entzun etzen horrez erazagutzen diala, Jinkoaren Ama izan dela *grazia* guzien jargia eta Espiritu Saintuaren dohain guziez aphaintua; ezta aski, dohain hayen bilduma baztergabe bat dela eta osin ezin huts ditaken bat; eta holatan, maraditionearen pean sekula ez izanik eta bere Semearekin batian bethi beneditzionez unguraturik, merezitu diala erran lizon Elisabethek Espiritu Saintuaz argiturik: *Benedikatua zira emazten artean eta benedikatua duzu zure sabeleko ekeboizpena*.

Hortik ber Erakaslen ospetsu bezain orobatezko ustea, Birjina guziz loriosa zuñi gaiza handiak egin baiteitzo Ahalorotakoak, halako zeluko dohainen hunantzaz, halako *grazien* bethaduraz eta halako chahutarzunaz izan dela dohainturik, nun izan baita Jinkoaren ezinaiphatuzko mirakullua¹⁷, baita mirakullu guzien thinia, Jinkoaren Ama behar-bezalakoa, khreaturá egin daitekian bezain Jinkoaganik huillantzen dena, eta bai gizonen bai aingurien laidorioak beno goragoa. Hortakoz ere, hatsarreko Jingo-Amaren chahutarzunaren eta garbitarzunaren goraiphatzeko, ez askiz Ebarekin haren batuntzeaz, Eba orano birjina, orano chahu, orano thonagabe, orano suge aitzipetsuaren inganioez atzamanik etzen demboran; haren gainetik ezari die erraiteko eta mintzatzeko mota miragarrienez. Ezik-ere Ebak, damuki sugiari behaturik, galdu zian hatsarreko chahutarzuna, eta haren aurpeko bilhatu zen; aldiz Birjina guziz dohatsuak, sorzaroko dohaina bethi emendatu du, eta zer-ezik ezten sugiari behatu, haren indarra eta photerea Jinkoaganik ukhen dian berthuleaz¹⁸ osoki zaphatu dutu.

Hartakoz ere bethiz geroz Jinkoaren Ama deithurik izan da; elhorrien arteko azuzen lilia; lur osoki berria eta birjina, lur chahua, thonagabea, bethi benedikatua, sorzarozko khouz orotarik garbi begiratua, zuñtaric Adam berria eginik izan baita; edo inozentziatzko, hileziatzko eta siratsezko pharadusu erraitekogabea, ezinago argia eta onesgarria, Jinkoak berak adelatua, eta suge phozoatuaren galbide orotarik begiratua; edo zur ustelezina zuñtan bekhatuaren harra ez baita sekula sarthu; uthurri bethi argia eta Espiritu Saintuaren berthuteaz zeñhatua; Jinkoaren temploa, hileziatzko tresorra; ez heriotzearen bena biziaren alhaba bakhar eta bakhoitza; ez kolerazko bena bai *grazia*zko berjaioa, zuñ bethi berde ondo / [9] ustel eta khozututik, Jinkoaren benia berheziaz, lege eta ohidura guzien kontre, sorthu baita. Eta aski etziren ospatze handi horik zinez eta garbiki ohitu die bekhatuaz hitz den bezain sarri, Maria Birji-

(17) u sobre o.

(18) Sic por -teaz.

na saintaren ez dela aiphatzerik, zuñek gaintika ukhen baitu grazia alde orotarik bekhatuaren goithzeko (24); eta goratik erran die Birjina guziz loriosa izan dela burhasoen arreraikizalea, ondokoen bizigarria, bethidanik haitatua<,> Jaun-goikoak beretako adelatua, Jinkoak aitzinaiphatua erran zianian sugeari: *Exaigoak ezariko ditiat hire (eta) emaztearen artean*, zuñek dudagabe zaphatu baitu suge haren buru phozoatua; eta hartakoz erran eta zintu die Birjina guziz dohatsu hura izan dela Jinkoaren graziaz bekhatuzko thona orotarik chahu, eta khozu orotarik garbi khorpitzian, ariman eta gogoan, Jinkoarekin zegoela bethi bihotzez, bethiereko pato batez, harekin bat-eginik; behinere ez dela izan ilhunpean, bena bethi argian; eta holatan izan dela osoki Jesu-Kristek behar zian bezalako egongia, ez khorpitzaren edertarzunaz, bena hatsarretik ukhen dian graziaz.

Bada orano Aiten hitz ederrik Birjinaren Konzebizioeaz, mintzatzean erran die-nian, naturak graziari aitzinaldia utzi zeiola, eta baratu zela ikharaturik ez ausartuz aitzinatzeraz; ezik ez zian behar Birjina Jinko-Amak Amaganik konzebiturik izan, graziak bere frutua beno egin lehen; zeren konzebitu behar zian emaztêtako lehen-sorthuak, zuñtarik konzebitu behar baitzen kreatura guziêtako lehen-sorthua. Zintu die Birjinaren aragiak Adameganik hartuak ez dutiala hartu Adamen thonak, eta holatan Birjina guziz dohatsua dela Jinkoak berak dentu etchola edo tabernaklea, Espiritu Saintuak adelatua, purpuraz egiazki egina, Bezeleel berri harek urhez, aphaintua eta josia; hura bera dela eta zuzeneki deithurik dela, Jinkoaren egiazko lehen lanhegina gaistoaren suzko tragazetarik gerizatua, izatez ederra, thonarik bätere gabea, ozkorria bezala alde orotarik argi mundiala agertu dela bere Konzebizioe thonagabe-an. Ezikere etzen sori haituzko untzi hura besteak bezalako theyarzuner phararua izan ledin, zeren hanitzez besteak ez bezalako baita, hayen izantzan pharte ukhenik ez baitu hutsian; eta bestalde guziz sori zen, Zeluan Aita hiruretan Saintu Seraphinez goraiaphaturik dian Jinko-Seme-Bakhoitzak, Ama lurrian ukhen lezan saintutarzunaren argiaz sekula gabeturik izan ez dena. Eta sinheste hori hain zen gure aitzinekoen gogoetan eta bihotzetan sarthu, nun hartu baitzien ohidura berhezi eta miragarri bat haren aipha[i]tzeko, deitzez usu-usuan Jinkoaren Ama, thonagabea, alde orotarik thonagabea, ogengabea eta guziz ogengabea, garbia eta ozoki¹⁹ garbia, chahua eta / [10] bekhatuzko theyarzun ororentako ezinago atze dena, oro chahua, oro garbia, eta hullan chahutarzunaren eta hutsgabearen moldea bera, edertarzunga beno ederragoa, churitarzunga beno churiagoa, saintutarzunga beno saintuagoa, sainta bakhoitza, arimaz eta khorpitzez ezinago garbia, chahutarzun eta birjinitate guziak gaintitu dutiana, eta bakhoitza ozoki²⁰ izan dena Espiritu Saintuaren grazia guzien egongia, eta Jinkoaz beste oren gainekoa, Cherubinak eta Serafinak berak beno, eta Aingurien armada guzia beno izatez garbiagoa, ederragoa eta saintuagoa, nun ez beitira hullan ere gai haren laudatzeko zeluko eta lureko mihiak. Goreste hori Elizako izkiribu eta ofizioetara bere beitharik bezala igaran dela, hetan usu aurkhitzen dela eta osoki gaintu dela, ihur ezta ez dakienik; ezik ere hetan deithurik eta aiphaturik da narri-rik ez dian edertarzuneko urzoa, arrosa bethi lilitua, aldorotarik chahu-chahua, beti thonagabea, bethi dohatsua; goretzirik²¹ da inozentzia behinere zauririk ukhan ez diana bezala; eta Eba berria Emmanuel sorthu diana deithurik.

(19) Sic. (20) Sic. (21) s sobre z.

Ezta arren miresteko, Birjina Jinko-Amaren konzebazione thonagabearen erakaspena, Aiten ustez Guthun Saintuetan ekharria, hayen beren hainbeste aithormen azkarrez gutarat igarana, lehenagoko hainbeste orhitzarre handitan ibenia eta goretsia, Elizaren sinheste indartsuaz eta phezu handitakoaz guri ezkentua²² eta segurtatua, hainbeste su deboziorie eta amoriorekin Elizako Artzainak eta populu fidelak egun oroz zinezago aithortzez boztu baitira; eta deus ez badie ukhen gozoagorik ez onhesgarriagorik zuña, amorio gartsuenarekin, Jinko-Ama sorzarozko²³ thonagabe konzebazituaren ohoratzea, deitzea eta oihutzea.

Hortakoz ere lehenagoko orduetarik, Apezkukupiek, Eliza-gizoniek, Ordre relijiosiek, bai eta ere Imperadore eta Erreguek berek, Jargia Apostoliko hunenganik isiki galthatu die, Jinko-Amaren konzebaziorie thonagabea fedezko egietan ezar ledin. Holako galthoak gure egunetan ere izan dira berriturik; eta berheziki orhitzapen huneko Gregori XVIIn gure Aitzinecoaren demboran, eta gihauri eri²⁴ eginik izan zaizku bai Apezkukupiez, bai elizagizoniez, bai erlejiosez, bai Prinze handieniez eta populu sinhesteduniez.

Guk hartakoz bihotzeko boztario berhezi batekin, horik oro untsa ezaguturik eta zinzinki gogoan erabilirik, nahibada gaigabe Jinkoaren Probidentziaren detse gordez Phetiriren jargia gora huntara alchaturik, Eliza guziaren gobernua hartu dugun bezain sarri, deus eztugu lehiatuagorik ukhen, zuña haurzarotik Maria Birjina Jinko-Amari ekharri deiogun goreste, deboziorie eta amorioaren aran, Elizak orano / gudiziatzen ahal zutian guzien egitea, Birjina ezinago [11] dohatsuaren ohorearen handitzeko, eta haren dohain berhezien argi handiago batean ezarteko. Bena nahiz egitekoari zohidura osoa eman, manhatu dugu biltzarren berhezi bat, Gure Anaye Ohoragarri Erromako Eliza Saintuaren Kardinale, Errelijioiez, Zuhurtarzuniez eta Jinkozko jakitatez goretsienik direnez; eta haitatu dutugu eliza-gizonak, errelijiosak theologiako gaizetan jakintsuentarik, manuekin Birjinaren konzebaziorie thonagabeari doazkonak oro artha handienarekin ikher litzen eta bere erabakia ekhar lizagien. Eta nahibada egin deikuyen galthoetarik nuzpait azkenian fedezko egietan ezar dezagun Birjinaren konzebaziorie thonagabea, ezgutzen gunian hanitz Apezkukupuren sinhestea; halere baranthailaren 2n 1849.n Gajetarik igorri dugu mundu orotako Apezkukupuer Guthun general bat, amorekatik Jinkoa othoiturik, izkiribuz jakin eraz lezagien, nolako zen bere fededunen debozioriea eta gogokuntea Jinko-Amaren konzebaziorie thonagabearen gañien eta berheziki zer berek Apezkukupiek uste zien sinheste horren erabakitzen gañien, zer gudiziatzen zien; amorekatik eta ospe handienarekin gure azken hitza erran ahal genezan.

Ezta ttipi izan gure boztarioa, gure Anaye Dohagarrien ihardexiak heltu zaizkunan. Ezi berek ezinsinhexizko alagranzia, atseguin eta gogoberoekin ihardesten zeikuyelarik, ez gutic bakharrik seguratu bere eta bere meneko appez eta populuen debozioniaz eta sinhesteaz Birjina ezinago dohatsuaren konzebaziorie thonagabearen gañien; bena guziek batbatian bezala, galthatu deikuye Birjinaren konzebaziorie thonagabea gure goihenhitzaz eta autoritateaz erabaki genezan. Ez gira gutiago boztu, nuz etare aiphatu bilzarren berhezi <h>artako Gure Anaye Kardinale Dohagarriek, eta erran diren theologo aholkari guk haitatuek, ber boztarrio [sic] eta suekin, untsa gaiza ikhertu undoan, othoitu gutienian Konzebaziorie thonagabe hori sinhesteko egietan ezar dezagun.

(22) Sic por *es*-.

(23) Primera z sobre s.

(24) Sic por *ere*.

Guerokoz Gure Aitzinekoen urhats ederrer jarraikirik eta nahiz chuchen eta behar bezala aitzinatu, bildu eta eduki dugu bilzarren handi bat, zuñtan Gure Anaye Dohagarri, Erromako Eliza Saintaren Cardinaler mintzatu baikira; eta hurak arimako boztario handiekin entzun dutugu guri galthatzen, othoi sinhesi behar egietan ezar dezagun Birjina Jinko-Amaren konzebizione thonagabea.

Beraz osoki Jinkoatan sinheste harturik, heltu dela behar zen thenorea, Birjina Maria Jinko-Amaren konzebizione thonagabearen sinhestetan ezarteko, zuñ Guthun Saintuek, zaharren erakaspentak / bethizko Elizaren usteak, Aphezkupu katolikoan eta fidelen hortan bateratze [12] miragarriak, Gure Aitzinekoen egitatek eta erranek hain argitu eta zintu beitie; gaizak oro ontsa phezaturik, Jinkoa thaigabe garsuki othoiturik, uste ukhen dugu ez guniala behar berantu gure goihen hitzaz Birjinaren konzebizione thonagabearen aithortzea eta sinhestetan ezartea; eta holatan mundu katolikoaren hirritz deboten, eta gihaurek Birjina guziz dohatsuentako dugun debozitionearen asegitea, eta harekin batian Jesu-Krist haren seme bakhoitz Gure Jaunaren bethi haboro ohoratzea, zeren semealat gaintitzen beitera Amari emaiten zaitzon dohaite eta ospe guziak.

Hartakoz thaigabe aphaltmentuan eta barurian, gure gihauren othoitzeak eta Elizaren othoitze bilduzkoak Jinko Aitari bere semeaz eskentu undoan, Espiritu Sain-tuaren indarraz gure gogoa othoi lagunt eta azkar lezan; galthaturik zeluko khor-te guziaren heltura: Trinitate saintu eta ezinberheziaren ohoretan, Birjina Jinko-Amaren dohaite eta ospetan, Eliza Katolikoaren altchatzeko, eta Khoristigoaren hedatzeko, Jesu-Krist Gure Jaunaren autoritatez edo nausigoaz Phetiri eta Phaule Apostolu Sain-tuen eta gihauren autoritatez erraiten dugu, oihutzen dugu, eta sinhesteko egietan ezarten dugu erakaspent hau: *Birjina Maria guziz dohatsua bere Konzebizionearen le-ben menian, Jinko abalorotakoaren graziaz eta dohain berheziaz, Jesu-Krist gizonkentearen salbazalearen merezimentuengatik, sorzarozko hutsaren thona orotarik chahu begiraturik izan dela Jinkoak ezaguterazirik dela eta bartakoz fededun guziek zinez eta bethi sinbetsi behar diela.* Halatan sunbait²⁵ guk baitu dugun ez bezala, (Jinkoak beguira detzala!) uste ukheitera gogotik ausart balite, hek ikhas dezela eta jakin dezela, berak bere ju-jamentuaz kondenaturik direla, fedean itho direla; eta Elizaren batartzunetik berhezi direla; baita orano bere egitateaz beraz Elizak ekharri phenen pean jarten direla go-goan uste diena, hitzez edo izkiribuz edo beste zernahi kamptiko kheñuz erakustera atrebitzen badira.

Betherik da betherik gure bihotza boztarioz eta gure mihia alegrantziaz, esker aphaltentak baita gorenak Jesu-Krist gure jaunari eman eta emanen deitzogu, zeren hunki berhezi batez, guri merezi gabe eman dian, dohaite horren(,) loria horren eta-ospe horren bere Ama dohatsuari eskentzea eta eretchekitzea. Esperantza segurrena orai badugu eta konfidantza osoa, Birjina guziz dohatsu harek, oro chahu eta thona-gabe suge garratzari buru phozoatua lehertu dianak, eta munduari /salbamentua ekharri dianak, zuñ baita Profeten eta [13] Apostoluen ospea, Martiren ohorea, Sain-tu guzien boztarioa eta khoroa; zuñ baita lanjerian diren guzien ihes lekhu segurrena eta heltari fidelena, eta lur huntako egoiliar guzien arartekari eta bakezale photere-tsuena bere Seme Bakhoitzaren aitzinian; Eliza Saintaren loria eta edergallua, baita

(25) Sic por z-

empharu azkarrena; zuñek erakaspén gezurrezkoak erauzi baitutu, populu eta dierr²⁶ khiristiak mota orotako gaitz handienetarik ideki, eta gihaur hainbeste galbideren artean begiratu; nahi dukiala bere benia guziz aha<l>tsuaz egin, Eliza Ama Santa Katolikoa, traba guziak khenturik, gezurkeriak oro historik, dierr²⁷ orotan<, > bazter guzietan bethi haboro heda, azkar eta lili dadin, nausi dadin itsasotik itsasora eta ibaietik munduaren azken mugetarano; bake osoa, deskantsua eta libertatea goza dezan; ogendunek pharkamentua, eriek sendogallua, bihotzaphalek indarra, bihotzeriek konsolazionea, lanjèretan direnek helgoa ukhen dezen; eta herrapidean diren guziek bere gogoko ilhumpeak irachirik, egiaren eta justiziaren chendalat utzul ditian, eta izan dadin arthalde bat eta artzain bat.

Entzun ditzela gure hitz horik Eliza Katolikoaren haur maite guziek, eta debozionezko, errelijionezko eta amoriozko sugar bethi borthitzago batekin ohora dezela, dei dezela eta othoi dezela Jinkoaren Ama guziz dohatsua, Birjina Maria, sorzarozko thonagabe konzebitua; eta urrikizko eta graziazko Ama guziz ezti harengana, lanjer, herstura, beharrune, duda eta lotseria guzietan, konfidantza oro batekin ihes dezela. Ezta ezik deusez beldurtzeko, deusez exitzeko, hura lagun, hura begirari, hura althe, hura gerizazale badugu; harek beitu guretako egiazko Ama baten bihotza²⁸, eta gure salbamenduaz ari denian, gizonkente guziaz beitu antsia; eta den bezala zeluko eta lurreko Erreguiña Jinkoak ezaririk, eta Aingurien eta Saintuen bilduma guziak beno gorago Jinkoaz alchaturik, bere seme bakhoitz gure jaunaren eskuinian jarririk, bere Ama leguezko othoi azkarrez segurka ardiesten du, bilhatzen diana edireiten du, eta ez daiteke azurka.

Azkenian, nahiz Eliza guziaren ezagutzetara, Maria Birjina guziz dohatsuaren konzebitione thonagabearen baitze hau hel dadin, gure Guthun Apostoliko horik, bethiko horren orhitzarretan egon ditian nahi dugu, manhatzen dugularik hoyen kopia eskuz edo moldez izkiribatuer²⁹, notari publico batez sinaturik eta Elizako aitzindari zunbaiten kachetaz iruizkirik diren ber, sinheste bera emanik izan dadin, zuña eman beleite hoyer bereri, aitzinian agerturik eta erakutsirik balira.

Ihuri arren eztakiola haizu, gure erraite, baitze eta / azkenhizte hunen haustea, edo atrebitze erho batez huni

[14] oldartzea eta buhurtzea. Eta nurbait hortaratzera ausartzen balin bada, Jinko orophoteretsuaren eta Phetiri eta Phauleren khechua egariko diala jakin beza.

Emanik Erroman, Jaundone Phetiri beithan, Jinkoaren gizonegiteko, mila zortzi ehun eta berrogei eta hamalaur-garren urthean, abentuko Yden Seigarrenian, gure Aphezhandigoak bederatzu garrenian

PIO PP. IX.

Laus Deo et Immaculatae Virgini Mariae.

(26) Sic por *herri*.

(27) Idem.

(28) *b* sobre *u*.

(29) Sic por *-ez*.

Léxico

Los números indican las páginas del original, señaladas en nuestro texto entre corchetes. Cuando tras un ejemplo no se expresa número alguno, se entiende que es el indicado en la entrada.

- abentu*, 14, diciembre.
achuri, 2, cordero.
Adame, 1; *Adam*, 8, Adán.
adelatu, 1, preparar.
ageri, 5, público. *Goratik eta ageriz* (palam publiceque).
ageriki, 2, claramente. *Ezinago ageriki*.
agertu, 1, aparecer.
agintu, 6, anunciar.
abal, 2, poder, fuerza. *Abal oroz banditu eta bedatu*.
abal izan / ukben., 5.
abalarotako, 8, todopoderoso.
abaloso, 1, todopoderoso.
abarra, 4, disputa.
abaztu, 3, olvidar
abio, 6, deseo. *Handi ditian choilki bere kenteak, erran nahi beita ber egia aihoban, ber oldean, ber erranian*.
abo, 8, boca.
abolkari, 11, consejero. *Eta erran diren theologo abolkari guk haitatuék*.
aiberkunte, 4, enemistad. *Aiberkunte eta abarrak ithorik*.
ainguru, 1, ángel.
ainik (ere), 3, ciertamente.
aiphagarri, 1, famoso.
aiphamen, 4, mención.
aiphatu, 4, mencionar.
aita, 1, padre. *Aita-Santu*, papa.
aitbormen, 10, declaración.
aitbortu, 2, declarar.
aitzin, delante, principio. *Menten aitzinetik*, 1. *Aitzinian*, 19. *Aitzinago*, 4.
aitzinalde, 9, lugar preferente. *Birjina-ren konzebizioneaz mintzatzeak erran dienian, naturak graziari aitzinaldia utzi zeiola*.
aitzinatu, 11, avanzar. *Ez ausartuz aitzinatzerá*, 9.
aitzindari, 13, notable.
aitzineko, 9, predecesor.
aitzinerakutsi, 7, mostrar de antemano.
aitzinikbusi, 1, prever.
aintzintar, 4, predecesor.
aitzipe, 1, astucia. *Debru gaistoaren atzipeaz hutsetara egotchirik*.
aitzipetsu, 7, perverso.
alagrantzia, 11, *alegrantzia*, 12, alegría.
albiriste, 6, felicitación, buena noticia.
alchatu, 10; *altchatu*, 12, elevar.
aldatu, 4, cambiar.
alde, 9, lugar. *Alde orotarik*.
aldi, 4, vez.
aldiz, 8, en cambio.
Alexandre, 3, Alejandro.
albaba, 8, hija.
althare, 3, altar.
althe, 4, a favor de; propicio, 13. *Hura althe* (Ipsa propitia), 13.
ama, 1, madre.
amagoa, 8, maternidad.
amatu, 7, convertirse en madre.
amiragarri, 7, admirable.
amorekatik, 1, para.
amorio, 10, amor.
anaie, 2; *anaye*, 11, hermano.
antsia, 13, cuidado, solicitud. *Eta gure salbamenduaz ari denian, gizonkente guziaz beitu antsia*.
antzo, 5, modo. *Zernabi antzora*.
aphaindu, 9, adornar.
aphal, 12, humilde.
aphalmentu, 12, humildad. *Hartakoz thaigabe aphalmentuan eta barurian*.
apbez, 5, sacerdote. Una vez *apbez*, 16, sacerdote. *Erromako Apbez-Gebien*, 4, obispo de Roma.
apbezbandi, 5, papa.

- apbezhandigoa*, 14, pontificado.
apbezakupu, 2, obispo.
apostoliko, 1, apostólico.
apostolu, 2, apóstol.
aragistatu, 1, encarnarse.
aran, 10, eco.
arartekari, 13, mediador.
arau, 4, norma. *Ustekeria horren arauetz*.
Elizaren gogoaren arauko, 4.
ardi, 2, oveja.
ardietsi, 13, conseguir.
arduraki, 3, cuidadosamente.
ardura, 4, frecuentemente.
ardura, 6, cuidado. *bardura*, 2, por error
Harduraz eta artaz.
argi, 6, luz; 8, puro.
argiduri, 5, argumento. *Argiduri ekharritz*.
argitu, 1, iluminar.
ari izan, 13, hacer.
arima, 3, alma.
arka, 7, *arkba*, 7, arca.
armada, 10, ejército.
armadura, 7, armadura.
arp(h)eztu, 6, establecer (statuere). *Arpeztu eta erabaki*. *Bai gaizaren eta bai haren arpheztearen, erakasten eta sare-razten*, 3 (doctrinam).
araberritu, 4, renovar.
arras, 1, completamente.
arren, 13, pues.
arreiraikizale, 9, reparador.
arrososi, 6, redimir.
arrosle, 4, redentor.
arrosa, 10, rosa.
arta, 2, cuidado. *Harduraz eta artaz*.
arte, 7, espacio intermedio.
arte, 3, treta.
artha, 11, cuidado.
arthalde, 4, rebaño.
artzain, 10, pastor.
asegin, 12, saciar. *Dugun debozionearen asegitea*.
aski, 6, bastante.
askiexi, 4, estimar suficiente.
- asmatu*, 1, imaginar.
aspaldi, 4, largo tiempo. *Aspaldian*.
athera, 6, sacar.
atrebitu, 5, atreverse. *Atrebitze*, 14, osadía: *atrebitze erbo*.
atsegin, 11, agrado.
atsehartu, 4, complacerse. *Atsehartu die gogotik baimenaren emaitzez*.
atzaman, 8, atrapar.
atze, 10, extraño. *Bekhatuzko theyartzun ororentako ezinago atze dena*.
aurkitu, 6, encontrar.
ausartu, 9, atreverse.
aurpeko, 8, siervo.
autoritate, 11, autoridad.
azkar, 13, fuerte.
azkarki, 6, fuertemente.
azkartu, 2, fortalecer.
azken, 11, último.
azkenbizte, 14, resolución. *Iburi arren ez takiola haizu, gure erraite, baitze eta azkenbizte bunen haustea*.
azurkatu, 13, quedarse con las manos vacías (frustror). *Bere seme bakboitz gure Jaunaren eskuinian jarririk... bi-lhatzen diana direiten du, eta ez dai-teke azurka*.
azuzen (lili), 8, azucena.
bada, 7, pues; bien... bien... 2.
bai... bai..., 3, tanto... tanto...
baimen, 3, permiso.
bait, 2, porque.
baita, 8, también.
baitexi, 4, aprobar.
baitu, 6, afirmar.
baitze, 13, definición.
baizik, 2, sino.
bake, 4, paz.
bakezale, 13, conciliador.
bakbar, 8, único. *Albaba bakbar eta bakboitza*.
bakboitz, 8, único.
baranda, 7, escudo. *Zuñ unguraturik baita mila barandaz eta azkarren armada guziaz*.

- baranthail*, 11, febrero.
baratu, 9, quedarse.
baratze, 7, huerta.
bardin, 1, igual. *Bere bardin*. Igualmente, 5.
barna, 2, (a)dentro.
barur, 12, ayuno.
bat, 12, uno. *Batzu*, 3, algunos. *Batere*, 7, absolutamente. *Batetan*, 1, a una. *Batbatean bezala* (communi veluti voto), 11.
batarzun, 2, unidad.
bateratze, 12, unanimidad.
batundu, 8, comparar.
bazkatu, 2, dar de comer a los animales.
bazter, 1, extremo.
baztergabe, 8, infinito.
baztertu, 4, arrinconar.
bederatzugarren, 1, noveno.
begirari, 6, guardián.
begiratu, 13; *beguiratu*, 12, preservar.
behar izan / ukhen, 1, deber.
beharrune, 13, necesidad.
behatu, 8, atender.
behin, 8, alguna vez.
beitha, 14, lugar, sede. *Jaundone Phetiri beithan*. *Bere beitharik bezala*, 10.
bekhatu, 1, pecado.
beldurtu, 13, temer. *Ezta ezik deusetaz beldurtzeko*.
beltz, 6, negro.
bená, 8, pero, sino.
benedikatu, 8, bendito.
benedizione, 8, bendición.
benia, 9, cuidado.
beno, 13, que (comp.).
ber, él, suyo. *Berekin*. *Hura berbera*, 1. *Berber hitzak*, 2.
ber, 13, aunque.
berantu, 12, tardar.
bere, 8, suyo. *Bere Maitearen gainen bermatua*.
beregoa, índole, 6.
berbezi, 12, separar(se); *Trinitate saintu eta ezinberbeziaren ohoretan*.
berbezi, 2, especial. *Dohain handi eta berbezi*, 6.
berbeziki, 2, especialmente.
berbeztarzun, 6, carácter.
berjaio, 8, germen.
bermatu, 8, apoyarse. *Erregiña siratsez unguratua eta bere Maitearen gainen bermatua*.
berri, 9, nuevo. *Bezeleel berri harek*.
berritu, 10, renovar.
berrogei eta bederatzugarren, 11, cuadragésimonono.
berrogei eta hamalaur, 14, cincuenta y cuatro.
berthute, 7, virtud.
besta, 4, fiesta.
bestalde, 9, por otro lado.
beste, 11, otro.
bestelako, 2, diferente.
bethadura, 1, plenitud.
bethe, 1, llenar.
bethi, 1, siempre. *Bethidanik*, 1. *Bethiz geroz*, 6.
bethiereko, 2, eterno.
bezain, 8, tanto.
bezala, 10, como.
Bezeleel, 9, Bezeleel.
bi, 7, dos. *Hayen bien exaigoak*.
bide, 1, camino.
bigarren, 1, segundo.
bihotz, 2, corazón.
bihotzaphal, 13, pusilánime.
bihotzeri, 13, afligido.
bilduma, 8, tesoro; 13, conjunto. *Aingurien eta Saintuen bilduma guziak*, 13.
bildu, 11, reunir.
bilduzko, 12, público. *Othoitze bilduzkoak*.
bilgune, 2, reunión.
bilbatu, 13, buscar; 8, convertirse.
bilkhura, 5, reunión.
biltzarre, 6; *biltzarren*, 11, reunión, asamblea.
birjina, 1, virgen.
birjinitate, 10, virginidad.

- bizigarri*, 9, vivificador.
borthitz, 13, fuerte.
borthizki, 1, fuertemente.
bosgarren, 4, quinto.
botz, voto, 5. *Botz emaitetik eta ukheite-
tik...gabetuak*.
boztario, 11, alegría.
boztu, 3, alegrarse.
buburtu, 14, contradecir. *Azkenbizte bu-
nen haustea, edo atrebitze erbo batez
buni oldartzea eta buburtzea*.
burbaso(ak), 9, padre(s).
buru, 12, cabeza.
buruzaguisa, 2, jefa. *Ama eta buruzaguisa*.
chabatu, 3, purificar.
chabu, 4, puro.
chahutarzun, 1, pureza.
chede, 4, objetivo.
chenda, 13, senda.
cherubin, 10, querubín.
choilki, 6, solamente.
chuchen, 11, recto.
chuchenka, 5, directamente.
churi, 7, blanco.
churitu, 6, explicar.
damu, 7, daño.
damuki, 8, lamentablemente.
debadio, 5, disputa.
debekatu, 4, prohibir.
debot, 3, devoto.
debotki, 3, devotamente.
debozione, 4, devoción.
debru, 1, diablo.
deithoregarri, 1, lamentable.
deitu, 7, llamar.
dekreta, 4, decreto.
dembora, 2, tiempo.
dentu, 4, crear(se). *Maria Birjinaren ari-
ma, dentu denetik eta khorphitzari
ichuri. Jinkoak berak dentu etchola*, 9.
deskantsua, 13, descanso
detse, 2, proyecto, tarea. *Detse gordeaz*, 15.
deus, 2, algo.
dohagarri, 1, venerable.
dobain, 6, gracia, don.
dobaintu, 2, dotar.
dobaite, 12, honra. *Birjina Jinco-Amaren
dobaite eta ospetan*, 12.
dohatsu, 1, *dobaxu*, 8, feliz.
dohatsuki, 1, venturosamente.
dongoa, 7, dignidad. *Jinco-Amaren don-
goa gora*.
donkide, 8, dignidad.
dotor, 5, doctor.
duda, 13, duda.
dudatu, 2, dudar.
dudazco, 3, vacilante.
Eba, 8, Eva.
eder, 1, hermoso.
ederki, 6, bien.
edergallu, 13, adorno.
edertarzun, 10, hermosura.
ediren, 13, hallar.
edo, 9, o.
eduki, 4, mantener. Considerar. *Hartako
eduki*, 4.
egari, 5, librar. *Nabi dugu eztitian izan
ahal soltaturik edo egaririk*. Sufrir.
*Eta nurbait bortaratzera ausartzen ba-
linbada, Jinko orophoteretsuaren eta
Pbetiri eta Phauleren khechua egariko
diala jakin beza*, 14.
egarte, 3, ayuda. *Gure menearen indarra
eman deiogu, eta haren egartea Eliza
guziari ezinago gogo hunez haizu egin
dugu*.
egia, 1.
egiazko, 1, verdadero.
egiazki, 3, en verdad.
egin, 4, hacer.
eginbide, 3, obligación.
egintza, 1, acción.
egitate, 2, acción.
egiteko, 11, tarea.
egoiliar, 13, habitante.
egon, 4, estar, permanecer.
egongia, 10, morada.
egotchi, 1, arrojar.

- egun, 2, día.
 ekbarri, 1, traer.
 ekhijalkialde, 6, oriente.
 ekhoizpen, 8, fruto. *Sabeleko ekhoizpena.*
 Elisabeth, 8, Isabel.
 elbeka, 5, conversación.
 elborri, 8, espino.
 eliza, 1, iglesia.
 elizagizon, 5, clérigo.
 elkbi, 1, sacar.
 eman, 1, dar.
 emazte, 7, mujer.
 emendatu, 6, añadir, aumentar.
 Emmanuel, 10, Emmanuel.
 empharu, 13, refugio. *Empharu azkarrena.*
 entzun, 8, oír.
 era, 1, modo.
 erabaki, 6, decidir.
 erabakigarri, 3, decisivo.
 erabili, 10, manejar.
 eraiki, 1, levantar.
 erakasia, 5, índice. *Liburu debekatuen erakasian.*
 erakasle, 8, maestro.
 erakaspén, 2, enseñanza.
 erakatsi, 1, erakaxi, 3, enseñar.
 erantzun, 6, declarar.
 erauzi, 13, destruir. *Zuñek erakaspén gezurrezkoak erauzi baitutu.*
 erazagutu, 8, anunciar.
 ere, 2, también, tampoco.
 erein, 6, sembrar.
 eretchekei, 2, juntar.
 eretz, 3, relación. *Ama Birjina Maria guziz dohatsuaren eretzeko ustekeria debota.*
 erbikatu, 7, designar.
 erbo, 14, temerario.
 eri, 13, enfermo.
 erlejos, 10, religioso.
 erne, 6, atento.
 ernedura, 4, diligencia. *Arta, su eta ernedura.*
 erori, 1, caer.
 erorte, 1, caída.
 erran, 16, decir. *Beste erraiterik gabe, 5.*
 erran, 6, palabra. *Haren erranez, ardu-raz, jakiteriaz eta zuhurgoaz. Zabarren erranak, 6.*
 erre, 7, quemar. *Zuñ...Moïsaic ikhusi baitzian ald'orotarik erratzen.*
 erregue, 4, rey.
 erreguñña, 8, reina.
 errekeritze, 4, requerimiento.
 erreligione, 5; errelijione, 2, religión.
 errespetagarri, 6, respetable.
 erresuma, 2, país.
 Erroma, 2, Roma.
 erromano, 4, romano.
 eskentu, 2, ofrecer.
 esker, 12, gracia.
 eskierki, 1, ciertamente.
 eskola, 5, escuela.
 esku, 13, mano. *Eskuz edo moldez izkiri-batuez.*
 eskuin, 13, derecha.
 eskumeku, 5; eskumuku, 5, excomunión.
 esperantza, 12, esperanza.
 espiritu, 1, espíritu.
 estakuru, 5, pretexto.
 estali, 1, oculto.
 eta, 3, y.
 etche, 7, casa.
 etchekei, 2, mantener(se). *Ezi erakaspén hori lehenlehen demboretarik etchekeia, eta sinbestedunen bihotzetan barna lanthattua. Gure Aitzinetiko hayek bere eginbide bezala hartu die sustengatzea eta etchekitea Birjina guziz dohatsuaren Konzebizioearen besta, 3.*
 etchola, 9, cabaña. *Etchola edo tarbernaklea.*
 etsai, 7, enemigo.
 exaigoa, 9, enemistad.
 exi, 13, desesperar. *Ezta ezik deusez bel-durtzeko, deusez exitzeko.*
 ez, 4, no.
 ezaguterazi, 12, dar a conocer.
 ezagutu, 10, conocer.

- ezagutze, 13, conocimiento. *Eliza gu-
ziaren ezagutzetara.*
 ezarri, 11, poner.
 ezestatu, 7, aniquilar.
 ezi, 2, pues.
 ezin, 7, no poder.
 ezinaiphatu, 1, inefable.
 ezinsinhexizko, 11, increíble.
 ezik (ere), 13, en efecto. *Ezta ezik deusez
beldurtzeko. Ezik-ere klarki eta ageriki
erakaxi die Birjinaren Konzebizionea-
ren besta dela egiten, 3.*
 ezta, 8, tampoco.
 ezti, 4, dulce.
 eztiki, 1, suavemente.
 fede, 5, fe.
 fededun, 6, creyente.
 fidel, 12, fiel.
 fidelki, 6, fielmente.
 Filipppe, 4, Felipe.
 frutu, 9, fruto.
 gabe, 2, sin. *Thonarik batere gabea, 9.*
 gabetu, 5, privado. *Botz emaitetik eta ukbei-
tetik... gabetuak.*
 Gabriel, 8, Gabriel.
 gai, 10, digno.
 gaigabe, 10, indigno. *Nabibada gaigabe.*
 gain, 1, encima, parte superior. *Eta
hain zien orotan gainti maithatu. Bere
Maitearen gainen, 8.*
 gaintidura, 1, abundancia.
 gaintiegite, 1, infracción. *Adamen gain-
tiegitetik.*
 gaintika, 9, a rebosar. *Gaintika ukben
baitu grazia.*
 gaintitu, 12, redundar.
 gaintu, 10, dominar.
 gaisto, 9, malo.
 gaitz, 13, mal. *Oso eta gaitzgabe, 7.*
 gaitzibide, 4, extravió.
 gaiza, 3, cosa.
 gaizki, 4, mal.
 Gajeta, 11, Gaeta.
 galbide, 8, camino de perdición.
 galdu, 1, perder(se).
 galerazi, 5, impedir.
 galbhatu, 10, preguntar, pedir.
 galho, 10, pregunta, ruego.
 garbi, 8, limpio.
 garbiki, 2, claramente.
 garbitarzun, 7, pureza.
 garbaitze, 6, garbaite, 1, victoria.
 garratz, 12, duro, cruel. *Suge garratzari
buru phozoatuua lebertu.*
 garratzki, 4, severamente.
 garsuki, 12, fervientemente.
 gartsu, 10, ferviente.
 gebiago, 4, más.
 gebien, 2, mayor, principal.
 gebientarzun, 2, importancia.
 general, 7, general. *Hondatze general.*
 gerizatu, 3, defender.
 gerizazale, 13, protector.
 gero, 6, después.
 gerthu, 5, ocasión. *Eta beste zer-nabi esta-
kuruz edo gerthuz.*
 gezurkeria, 13, engaño.
 gezurtatu, 6, contradecir.
 gezurti, 3, mentiroso.
 gihaur, 10, nosotros mismos. *Gihauri.
Gihaurek, 12.*
 gisa, 6, modo.
 gizon, 1, hombre.
 gizonegite, 1, encarnación.
 gizonkente, 1, humanidad.
 gizontarzun, 7, humanidad.
 gobernatu, 2, gobernar.
 gobernu, 10, gobierno.
 gogagarri, 2, notable (?).
 gogo, 4, voluntad.
 gogobero, 11, interés.
 gogoman, 4, considerar.
 gogokunte, 11, gogokunde, 5, voluntad.
 gogomen, 6, idea.
 goigura, 7, ambición, atrevimiento.
 goibenbitz, 11, veredicto.
 goitu, 7, vencer.
 gomendatu, 6, encomendar.

- gora, 10, alto. *Phetiriren jargia gora huntaria*.
- gorabehere, 6, avatar. *Orduko gorabeher eta demborer so eguinik*.
- goraiphatu, 6, alabar. Cf. 'Goraipha serait compris de tout le monde et mieux vu que ceux qui tiennent à ce que l'on parle purement le basque; mais laida est plus généralement employé'. *Euskera* 2 (1957), 192.
- goratarzun, 1, dignidad.
- goratu, 2, ensalzar.
- gorde, 10, oculto. *Agerian edo gordean*, 4.
- goreste, 10, celebración.
- goretsi, 10, destacar.
- gozo, 10, agradable.
- gozoki, 1, agradablemente.
- grazia, 4, gracia.
- Gregori, 4, Gregorio.
- gu, 5, nosotros. *Gutzaz*.
- gudiziatu, 3, desear.
- guduka, 7, lucha, enemistad. *Guduka... etchekiten (inimicitias exercens)*.
- gudukatu, 5, combatir.
- gure, 14, nuestro.
- gurtbera, 5, celebración, saludo. *Besta eta gurtbera*.
- guthun, 1, carta. Libro: *Guthun Sain-tuek*, 11.
- guti, 4, poco. *Orotan gutiz bait bedatua*.
- gutitu, 6, reducir.
- guzi, 13, todo.
- habe, 2, pilar. *Egiaren habea baita eta zinkaya*.
- haboro, 3, más.
- hain, 1, tanto.
- hainbeste, 2, tanto.
- haitatu, 1, elegir.
- haitu, 5, elección. *Haitu egite*: votación: *Haitu egitetan botz emaitetik eta ukbeitetik nahi dugu gabetuak izan ditian*.
- baizu, 13, lícito. *Iburi arren eztakiola baizu*.
- baizutu, 2, permitir.
- bala, 1, así.
- balako, 1, así.
- hamabosgarren, 4, décimoquinto.
- hamaseigarren, 10, decimosexto.
- bandi, 4, grande.
- bandigoa, 6, grandeza.
- bandizki, 6, grandemente. *Eta bolatan arverosirik izan dela bandizkiagora*.
- banitz, 11, mucho.
- bar, 8, gusano.
- bartu, 6, tomar.
- bastapen, 2, comienzo.
- baste, 1, principio. *Hastetik eta menten aitzinetik*.
- batsar, 2, comienzo, nacimiento. *Eretchekitzen dutu Birjinaren batsarrer*.
- bau, 5, este. *Erakaspen bau*. *Gogokunde bunen althe*, 4. *Lur huntako egoiliar guzien arartekari*, 13. *Gure guthun hunez*, 5.
- haur, 13, hijo.
- haurzaro, 10, niñez.
- hautsi, 14, infringir.
- bazi, 2, crecer.
- bedadura, 6, extensión.
- bedatu, 1, extender.
- hein, 3, momento.
- belgoa, 13, ayuda. *Bibotzeriek konsolazio-nea, lanjeretan direnek belgoa ukben dezen*.
- belpide, 2, modo (?).
- beltari, 13, salvador. *Zuñ baita lanjerian diren guzien ibes lekhu segurrena eta beltari fidelena*.
- beltu, 1, llegar.
- beltura, 12, ayuda. *Galthaturik zeluko khorite guziaren beltura*. *Pio Jinkoaren belturaz izen hortako IXn*, 1.
- berecha, 8, marca. *Bebinere thona baten berechaz teyuturik izan eztena*.
- beriotze, 8, muerte.
- herrapide, 13, extravío. *Eta herrapidean diren guziek*.
- herri, 13, país.
- bersi, 7, estrecho; *bertsi*, 1, pegado.
- bersiki, 3, estrictamente.

- berstura*, 13, aflicción.
bilezia, 8, inmortalidad.
bire, 7, tuyo.
biri, 2, ciudad.
birrits, 12, deseo ferviente.
birur, 9, tres. *Hiruretan saintu*.
bistu, 7, marchitar.
bitz, 7, palabra.
bitzartu, 1, convenir.
bitzeman, 3, prometer.
bizkatu, 5, discutir.
hobeki, 2, mejor.
hola, 9, así. *Holatan*.
holako, 10, de esta naturaleza. *Holako galthoak*.
bondatze, 7, naufragio, diluvio.
hor, 3, ahí.
hori, 4, ese. *Ardura egin aiphamen garbi horik ez litian indargabe egon. Egitate nabarigarri horrez*, 2. *Guthun boyetzaz*, 5. *Erraite hortzaz*, 6. *Gogomen boyer*, 6.
bortaratu, 14, hacer (eso).
hozitze, 3, concepción. *Jinko-Amaren hozitze chabua*.
buillantau, 8, acercarse. *Khreataura egin daitekian Jinkoaganik buillantzen dena*.
bullan, 10, casi.
hunantza, 7, bondad.
buñ, 7, pie.
hunki, 12, toque. *Hunki berbezi batez*.
buntarzun, 1, bondad.
bura, 9, aquel. *Birjina guziz dohatsu bura. Ama dohagarri harek*, 1. *Eta hurak arimako boztario bandiekin entzun dutugu*, 11. *Hayen debozionearen azkartzea*, 3. *Harekin*, 7. *Haregatik*, 2. *Hartzaz*, 7. *Hartakoz*, 1.
bustu, 8, vaciar. *Osín ezin buts ditaken bat*.
buts, 1, nada. *Debru gaistoaren aitzipeaz butsetara egotbirik*. Falta: *Sorzarozko butsez khosaturik*, 6. *Hayen izantzan pharte ukhenik ez baitu butsian*, 9.
butsgabe, 10, inocencia.
ibai, 13, río.
ibeni, 10, poner.
ichuri, 4, derramar.
ide, 14, idus.
ideki, 13, librar. *Mota orotako gaitz bandienetarik ideki. Abrir: Bada baratze zerratu bartan, zuñ ezin baitaite ideki, eta ez irabaz*, 7.
igan, 7, subir.
igaran, 8, pasar. *Gogoan igaraiten zianian*.
igorri, 11, enviar.
igurtzi, 4, transmitir (?).
ihardexi, 11, respuesta; responder, 11.
ibesi, 13, huir, refugiarse. *Konfidantza oso batekin ibes dezela*.
ibes leku, 13, refugio.
ibor, 1, *ibur*, 13, alguien. *Iburi arren ez-takiola haizu. Iburtzaz*, 4.
ibula, 1, de alguna manera.
ikbaratu, 9, temblar.
ikbasi, 12, saber.
ikbertu, 11, examinar.
ikbusgarri, 2, llamativo.
ikbusi, 7, ver.
ilhumpe, 9, tiniebla.
imperadore, 10, emperador.
indar, 6, fuerza.
indartsu, 10, fuerte.
induljentzia, 2, indulgencia.
inganazale, 7, traidor.
inganio, 7, engaño.
inozen(t)zia, 7, 10, inocencia.
irabazi, 7, ganar.
irachi, 3, derrumbar.
irakurtu, 5, leer.
iruizki (?), 13, proveer. *Kachetaz iruizkirik*.
isiki, 10, con insistencia. *Isiki galthatu die*.
itxura, 6, aspecto.
itbo, 12, ahogar(se). *Aiberkunte eta abarrak itborik*, 4.
itsaso, 13, mar.

- itzal*, 7, sombra.
itzatu, 7, clavar.
itzalalde, 6, occidente. *Ekbijaldialdeko eta itzalaldeko*.
izan, 7, ser.
izantza, 9, naturaleza.
izarniatu, 7, hacer brillar.
izate, 9, naturaleza. *Izatez ederra*.
izen, 8, nombre.
izeniatu, 4, mencionar.
izkiribatu, 5, escribir.
izkiribazale, 6, escritor.
izkiribu, 5, escrito. *Izkiribuz edo mibiz*.
jagoiti, 8, en adelante.
jakile, 6, testigo.
jakin, 14, saber.
jakintsu, 5, sabio.
jakitate, 2, sabiduría.
jakiteria, 6, sabiduría.
Jakob, 7, Jacob.
jalkbi, 1, salir.
jargia, 10, sede. *Phetiriren jargia*.
jarraiki, 2, seguir.
jarri, 13, sentarse.
jaun, 13, señor.
jaundone, 10, santo.
Jaungoiko, 7, Dios.
jauxi, 6, bajar.
jeitu, 4, celebrar. *Bestaren edukitea eta jeitzea*.
Jerusaleme, 7, Jerusalén.
Jesus, 7, Jesús.
Jesu-Krist, 4, Jesucristo.
Jinko, 1, Dios.
jinkotarzum, 1, divinidad.
jinkozko, 5, divino. *Jinkozko gaizetan*.
jo, 4, afectar.
joan, 4, ir. Corresponder. *Birjinaren Konzebizione thonagabeari doazkonak oro*.
josi, 9, coser. *Urbez aphaintua eta josia*.
jujamentu, 12, juicio, opinión.
juntatu, 6, añadirse.
justizia, 13, justicia.
- kachet*, 13, sello. *Elizako aitzindari zunbaiten kachetaz*.
kampo, 1, fuera. *Jinkoaz kampo*. *Kampotiko kheñuz*, 12.
kaparondo, 7, zarza.
kapitulu, 4, capítulo.
kardinale, *cardinale*, 11, cardenal.
karraska, 7, crujido. *Su-gar karrasken artean batere ez histen*.
kasta, 7, casta.
katoliko, 1, católico.
kente, 6, género. *Egia zahar bek har dezen itchura*, *argia eta berbeztarzuna*, *bena begiratzen dielarik bere osodura*, *betbedura*, *handi ditian choilki bere kentean*.
khechu, 14, cólera. *Jinko orophoteretsuaren eta Phetiri eta Phauleren khechua egariko diala jakin beza*.
khentu, 13, quitar.
kheñu, 12, señal.
khiristi, 13, cristiano.
khiristigoa, 12, cristiandad.
khordokatu, 5, tambalearse.
khordokerazi, 3, hacer vacilar.
khoroa, 13, corona.
khorphitz, 3, cuerpo.
khorte, 12, corte.
khosat, 6, contaminar. *Sorzarozko bu-tsaz khosaturik*. *Vide khozutu*.
kbozu, 8, mancha. *Sorzarozko kbozu orotarik garbi begiratua*.
khozutu, 9, contaminar. *Vide khosat*.
Ondo ustel eta khozututik.
k(h)reatura, 8, criatura.
khuntatu, 2, juntar.
khurutche, 7, cruz.
klarki, 3, claramente. *Klarki eta ageriki*.
konsolazione, 13, consuelo.
konstituzione, 3, constitución.
kontre, 7; *kuntre*, 5, contra.
kontreko, 3, contrario.
konzebitu, 1, concebir.
konzebizione, 1, concepción.
konzilio, 6, concilio.

- kopia*, 13, copia.
kuntreko, 4. Vide *kontreko*.
jarraiki, 2; seguir.
jarri, 12, ponerse. *Phenen pean jarten dirala*.
laidorio, 3, alabanza.
lagun, 13, guía.
laguntu, 12, ayudar.
lanbegin, 9, obra. *Jinkoaren egiazco leben lanbegin*. Cf. 'mot populaire', según su observación a Bonaparte, *Euskera* 2 (1957), 172.
lanjer, 13, peligro.
lanthatu, 2, fijar.
laudatu, 10, alabar.
laugarren, 4, cuarto.
lauretako, 3, lauretano.
leg(u)e, 3, ley.
leben, 9, primero. *Lebandanik*, 6.
lebentu, 4, prevenir.
lebertu, 12, reventar.
lebiatu, 10, urgente. *Deus eztugu lebiatuagorik ukhen*.
leintu, 6, allanar. *Hurak tipiltzen dutu eta leintzen*.
leiñburu, 1, linaje.
letania, 3, letanía.
liberiano, 3, liberiano. *Eliza Liberiano* (i.e. Sta. María la Mayor).
libertate, 13, libertad.
liburu, 6, libro.
lilitu, 7, florecer.
loria, 7, gloria.
lorios, 6, glorioso.
lotkarri, 7, ligadura.
lotseria, 13, temor. *Beharrune, duda eta lotseria guzietan*.
lur, 7, tierra.
mailla, 7, escalón.
maite, 8, querido.
maithatu, 1, querer.
manbatu, 11, mandar.
manu, 4, orden.
maradizione, 8, maldición.
María, 3, María.
- markatu*, 6, marcar.
martir, 13, mártir.
men, 3, momento. *Ez lebenleben menekoa eta ordukoa*.
mene, 2, autoridad. *Bere jinkotarzunaren meneaz*.
mendekari, 6, vengador.
mente, 1, tiempo.
merezitu, 2, merecer.
merezimentu, 4, mérito.
meza, 2, misa.
mibi, 10, lengua.
mila, 7, mil.
miragarri, 1, admirable.
miragarriki, 2, admirablemente.
mila, 7, mil.
mintzatu, 2, hablar.
mirakullua, 8, milagro.
miretsi, 10, admirar, extrañarse.
misterio, 1, misterio.
Moïsa, 7, Moisés.
molde, 10, molde.
mota, 13, clase.
muga, 13, confín.
mundu, 2, mundo.
mundial, 9, mundial.
nabarigarri, 2, evidente.
nabi, 1, voluntad.
nabi ukhen, 5, querer.
nahibada, 10, aunque. *Horik oro untsa ezagaturik eta zinzinki gogoan erabilerik, nahibada gaigabe Jinkoaren Probidentziaren detse gordeaz*.
narrio, 10, defecto.
narriogabe, 1, inmaculado.
natura, 9, naturaleza.
nausatu, 4, burlarse. *Ez gaizki aiphatu-rik ez nausaturik*.
nausigoa, 2, importancia.
nausierazi, 2, realzar.
nausitu, 13, dominar.
nehoiz, 4, alguna vez.
Noe, 7, Noé.
notari, 13, notario.
nula, 1, como, cómo.

- nun*, 1, donde, que.
nuz (ere), 2, cuando.
nur, 5, quien.
nurbait, 14, alguien.
nuzpait, 11, alguna vez.
ofizio, 2, oficio.
ogendun, 13, culpable.
ogengabe, 9, inocente.
ohidura, 9, costumbre.
ohoragarri, 2, honorable.
ohoratu, 2, honrar.
ohore, 4, honor.
obi, 2, con frecuencia.
oibutu, 12, proclamar. *Oibutzen dugu... erakaspen hau.*
oldartu, 14, contradecir, atacar.
olde, 6, sentido.
ole, 5, voluntad. *Aphez handien olez ek-harririk.*
omen, 6, homenaje.
omentsu, 5, famoso. *Theolojiako eskola omentsuenez.*
ondo, 2, lado. *Ondoan.*
ondo, 8, raíz.
ondoko, 3, posterior. *Ondokoen bizigarria*, 9.
on(h)esgarri, 10, apreciable. *Eta deus ez badie ukben gozoagorik ez onbesgarriagorik.*
ontsa, 12, bien.
orano, 9, aún.
orbain, 2, mancha.
ordre, 5, orden.
ordu, 3, momento.
orbitzapen, 10, recuerdo.
orbitzarre, 6, monumento; 13, recuerdo. *Bethiko horren orbitzarretan*, 13.
oro, 1, todo. *Orotan gaindi.*
orobatezko, 8, unánime.
orophoteretsu, 14, todopoderoso.
orotarazko, 6, general.
oso, 4, completo; sano. *Chabu eta oso.*
Oso eta gaitzgabe, 7.
osotu, 1, completar.
osin, 8, pozo.
- osodura*, 6, plenitud. *Bere osodura, bethedura, beregoa.*
osoki, 1, completamente.
ospatu, 3, celebrar.
ospe, 4, pompa.
ospetsu, 8, solemne.
ospitale, 3, hospital.
ostotu, 7, echar hoja.
otbian, 4, en cambio. *Bena otbian Elizak egiten dutian oboreak eretchekitzen baitira ezinago bersiki bere chedeari.*
otboi, 4, ruego. *Otboi*, 11, por favor.
otboitu, 11, rogar.
otboitz, 4; *otboitze*, 12, oración.
ozkorri, 9, aurora.
pharadusu, 8, paraíso.
patu, 9, pacto.
patriarkal, 3, patriarcal.
patru, 2, patrono. *Patrutako bartzea.*
pe, 12, debajo. *Phenen pean.*
perfeit, 8, perfecto.
pharatu, 9, exponer.
pharkamentu, 13, perdón.
pharte, 9, parte.
Phaule, 14, Paule, 5, Pablo.
phausatu, 1, poner(se).
phena, 12, pena.
pheredikatu, 5, predicar.
Phetiri, 10, Pedro.
phezatu, 12, sopesar. *Gaizak oro ontsa phezaturik.*
phezu, 10, peso. *Phezu banditakoaz.*
photerea, 2, poder.
phozoatu, 12, venenoso.
Pio, 1, Pío.
pontifical, 3, pontifical.
populu, 6, pueblo. *Populu eta herri guzietara bedatua.*
prefazio, 3, prefacio.
presuna, 2, persona.
prinze, 10, príncipe.
probidentzia, 10, providencia.
profeta, 7, profeta.
publico, 13, público. *Notari publico batez.*
publikoki, 2, publicamente.

- purpura*, 9, púrpura.
relijos, 10, religioso.
sabel, 8, vientre.
sainta, 11, santa.
saintu, 2, santo.
saintutarzun, 1, santidad.
sakratu, 2, sagrado.
salbamendu, salbamentu, 13, salvación.
santificatu, 3, santificar.
sarerazi, 3, hacer entrar.
sarri, 9, pronto. *Bekhatuaz hitz den bezain sarri*.
sarthu, 3, entrar.
segur, 13, seguro.
seguratu, 2, asegurar.
segurka, 13, seguramente.
seigarren, 3, sexto.
sekula, 8, alguna vez.
seme, 7, hijo.
sendogallu, 13, remedio.
sendogarri, 7, remedio.
sendor, 6, fuerte.
seraphin, 9; *seraphin*, 10, serafín.
signale, 6, señal.
sinatu, 13, firmar.
sinbeste, 3, creencia.
sinbestedun, 2, creyente.
sinhetsi, 11, creer.
sirats, 7, dulzura, encanto.
Sixte, 3; *Sixto*, 4, Sixto.
so egin, 6, mirar.
soltatu, 5, absolver.
sori, 1, lícito.
sortbu, 1, nacer.
sortzapen, 1, nacimiento.
sorzaro, 6, nacimiento.
su, 10, fuego.
su-gar, 7, llama.
suge, 12, serpiente.
subalama, 2, fervor.
sustengatu, 3, sostener.
tabernakle, 9; tabernáculo. *Etchola edo tabernaklea*.
tchipi, 7; *ttipi*, 11, pequeño.
templo, 7, templo.
- thaigabe*, 12, sin interrupción.
thenore, 11, momento.
theologo, 11, teólogo.
theologia, 5, teología.
theyarzun, 10, impureza.
theyutu, 8, ensuciar.
tbini, 7, extremo superior.
tbona, 1, mancha.
tipiltu, 6, explicar.
torre, 7, torre.
traba, 13, impedimento.
tragaza, 9, dardo.
tesor, 1, tesoro.
Tridente, 6, Trento.
Trinitate, 12, Trinidad.
trionfanki, 7, triunfalmente.
uduritazun, 7, símbolo.
unguratu, 7, rodear.
unhartu, 2, aceptar.
unhetsi, 3, aprobar.
untsa, 10, bien.
untzi, 9, vaso. *Haitzko untzi (vas electionis)*.
urbats, 3, paso.
urbe, 9, oro.
urrikalsu, 7, misericordioso.
urrikaltazun, 1, misericordia.
urriki, 13, misericordia. *Urrikizko eta graziazko Ama*.
urthe, 3, año.
urzo, 7, paloma.
uste, 10, opinión.
uste ukhen, 3, creer.
ustekeria, 3, suposición.
ustel, 9, podrido.
ustelezin, 8, incorruptible.
usu, 10, frecuentemente. *Usu-usuan*, 9.
utburri, 8, fuente.
utzi, 9, dejar.
utzuli, 13, volver.
zabar, 6, viejo.
zaindu, 2, cuidar.
Verbo, 1, Verbo.
zap(b)atu, 7, aplastar.
zauri, 10, herida.

- zazpigarren*, 3, séptimo.
zebatu, 2, acostumar.
zeiharka, 5, indirectamente.
zeiñhatu, 8, bendecir, señalar.
zelu, 12, cielo.
zer, 2, qué.
zerbait, 5, algo.
zeremonia, 2,
zeren, 2. *Zeren den*.
zerezik, 4, 8, de ningún modo. *Zerezik ez tien / ezten*.
zernahi, 5, cualquiera.
zerratu, 7, cerrar.
zin, 3, juramento. *Zinez*. Como adjetivo: serio. *Indardun eta zin*, 3.
zinkai, 2, sostén, refuerzo.
zinki, 15, profundamente. *Zinzinki go-goan erabilirik*.
zintu, 5, afirmar. *Erakatsirik, zinturik eta gudukaturik*.
zohidura, 11, madurez.
- zortzierren*, 3, octava.
zortziehun, 11, ochocientos.
zuhurgoa, 6, prudencia.
zukurki, 3, sabiamente.
zukurtarzuna, 1, sabiduría.
zuñ, 1, que, quien. *Zuñ*, *zuñtzaz*. Introdutor del segundo término de comparación: *Aita Saintuek eta Elizako Izkiribazaleek...deusetzaz ez tie lehandanik artha haboro hartu...zuñ Bir-jinaren gaingaineko saintutarzunaren, handigoaren, eta bekehatuzko thona orotarik haren chahutarzun osoaren...erakasteaz eta goraiplatzeaz*, 6. Otro ejemplo en 10.
zunbat, 5, cuánto.
zunbait, 13, *zumbait*, 3, alguno.
zur, 8, madera.
zurubu, 7, escalera.
zuzenki, 9, propiamente.